

Open Access: we zijn er bijna – maar tegen welke prijs?

Bernt Hugenholtz*

In 2013 kondigde de staatssecretaris van OCW met veel aplomb aan dat in 2023 alle publicaties van wetenschappers in Nederland 100% open access zouden zijn.¹ Dat percentage wordt dit jaar weliswaar niet gehaald, maar blijkens een brief van de gezamenlijke universiteiten aan de minister van OCW zitten we er niet ver van af.² Het aandeel in open access gepubliceerde artikelen is de tachtig inmiddels overschreden, en er wordt door de universiteiten hard gewerkt aan meer. Internationaal gezien is Nederland koploper in open access, en daar zijn we natuurlijk trots op.³

Open access (OA) is inderdaad een belangrijk beginsel – vooral in de wereld van de wetenschap, waar kennisoverdracht centraal staat en exclusiviteit taboe is. De meeste wetenschappelijke kennis is publiek gefinancierd en steeds meer universiteiten en subsidiegevers verwachten publicatie in OA of schrijven dat zelfs voor. Bovendien willen wetenschappers zelf niets liever dan dat hun artikelen voor iedereen waar ook ter wereld gratis toegankelijk zijn. Het valt daarom toe te juichen dat OA publiceren in de wetenschappelijke wereld gaandeweg de norm wordt.

Maar open access is niet kosteloos. Nederlandse universiteiten en onderzoeksinstituten betalen jaarlijks grote bedragen om de artikelen van de aangesloten wetenschappers in *Gold Open Access* te publiceren.⁴ 'Gold' houdt in dat de definitief gepubliceerde versie van een artikel (de *Version of Record*) in OA beschikbaar komt. De OA-afspraken maken deel uit van de overkoepelende *read and publish deals* die de universiteiten de afgelopen jaren met de grote uitgevers zijn overeengekomen.⁵ In totaal betalen de universiteiten jaarlijks meer dan zestig miljoen euro aan de uitgevers, waarvan zo'n tien miljoen specifiek voor OA.

Open access publiceren kost de universiteiten dus veel geld. De uitgevers verklaren deze kosten door te wijzen op de hoge kosten van wetenschappelijke publicatie. Artikelen moeten gepeerreviewed, geredigeerd, opgemaakt, gecorrigeerd en gedrukt worden. En omdat de publicaties gratis voor iedereen beschikbaar komen, moet er 'aan de voorkant' worden afgerekend. Deze *article processing charges* (APC's) bedragen omgerekend duizenden euro's per artikel, en worden door de universiteiten op voorhand – voor een gemaximeerd aantal OA-artikelen per uitgever per jaar – betaald. Hoe de APC's precies worden berekend, is een streng bewaakt geheim. Voor toptijdschriften zoals *Nature* worden veel hogere kosten berekend dan voor bladen met een mindere reputatie. Dit doet vermoeden dat de APC's vooral bedoeld zijn om de winstmarges van de uitgevers intact te laten en dat zij nauwelijks verband houden met de werkelijke kosten van publicatie.

Na aanvankelijke aarzeling hebben uitgevers open access inmiddels omarmd als een uiterst winstgevend nieuw businessmodel. Uit recent onderzoek blijkt dat de uitgevers wereldwijd miljarden verdienen aan APC's.⁶ Een verdienmodel dat de omgekeerde wereld van het wetenschappelijk publiceren weerspiegelt. De auteurs leveren de content gratis aan. De universiteiten betalen de publicatiekosten op voorhand (met een stevige winststop), en daar bovenop nog vele miljoenen aan abonnementskosten. Dit alles voor content die op kosten van de wetenschappelijke instellingen zelf is geproduceerd. Geen wonder dat de winstmarges van de wetenschappelijke uitgevers rond de veertig procent liggen – marges waar Google en Apple enkel van kunnen dromen. Een businessmodel, kortom, waar Dagobert Duck jaloers op zou zijn.

* Prof. mr. P.B. Hugenholtz is emeritus hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Informatierecht (IViR), en redacteur van dit blad.

1 Brief van de staatssecretaris van OCW aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 15 november 2013, *Kamerstukken II* 2013/14, 31 288, nr. 354.

2 Universiteiten van Nederland, brief aan de minister van OCW, 24 oktober 2022, beschikbaar op <https://universiteitenvan-nederland.nl/files/documenten/UNL%2022109%20U%20-%20OCW%20-%20Monitoring%20Open%20Access%202021%20en%20overvolg.pdf>.

3 G. Jansen, 'Woekerwinsten voor uitgevers van wetenschappelijke tijdschriften, ondanks nieuwe regels', *Follow the Money*,

15 november 2022, <https://www.ftm.nl/artikelen/wetenschap-voor-iedereen-blijkt-melkkoe-voor-grote-uitgevers>.

4 M. van der Graaf e.a., *Naar 100% Open Access voor Nederlandse Onderzoekspublicaties: Tijdschriftartikelen*, studie i.o.v. van ministerie van OCW, 2021, https://www.universiteitenvannederland.nl/files/documenten/Domeinen/Open_Access/Naar%20100%20procent%20Open%20Access%20-%20tijdschriftartikelen.pdf.

5 Zie <https://www.openaccess.nl/nl/in-nederland/uitgeversdeals>.

6 ALLEA Statement on Open Access Publication under 'Big Deals' and the New Copyright Rules, December 2022, <https://allea.org/portfolio-item/allea-statement-on-open-access-publication-under-big-deals-and-the-new-copyright-rules/>.

Voor de universiteiten en hun wetenschappers, die hadden gehoopt dat zij door open access zouden worden verlost uit de wurggreep van de uitgevers, is dit alles een pijnlijke constatering. Dat geldt ook voor de overheden en onderzoeksfinanciers die de afgelopen jaren goede sier hebben gemaakt met allerlei mooie OA-plannen zonder over de gevolgen daarvan goed na te denken.

Maar gelukkig begint het tij te keren. Op 23 mei 2023 heeft de Europese Raad een resolutie aangenomen waarin de lidstaten worden opgeroepen om de overgang naar een niet-commercieel publicatiemodel, waar auteurs en lezers kosteloos toegang toe hebben, te bevorderen.⁷ Dat is echter gemakkelijker gezegd dan gedaan. Zolang wetenschappelijke carrières nog worden afgemeten aan publicaties in toptijdschriften, zal het monopolie van de uitgevers moeilijk te doorbreken zijn. Een overgang naar een niet (of minder) commercieel uitgeefmodel zal gepaard moeten gaan met een herijking van de academische publicatiecultuur, en dat vergt de nodige tijd.

In de tussentijd is het verstandig om in te zetten op maatregelen die wel op korte termijn effect sorteren. Naast de kostbare ‘gouden’ variant bestaat er een ‘groene’ vorm van open access die aanzienlijk goedkoper is. Bij *Green Open Access* wordt niet de gedrukte maar de preprint-versie van het artikel vrij toegankelijk gemaakt – door de online-archieven van de universiteiten, op de websites van de instituten of via diensten als SSRN. Op deze manier komt jaarlijks zeer veel wetenschappelijke kennis kosteloos beschikbaar – weliswaar niet volgens de gouden standaard die de universiteiten en hun bibliothecarissen nastreven, maar wel in een vorm waarmee de meeste wetenschappers, journalisten en geïnteresseerde derden uit de voeten kunnen. Door het ‘amendement-Taveerne’ in de Wet Auteurscontractenrecht van 2015 (art. 25fa Auteurswet) heeft deze groene OA-variant een belangrijke impuls gekregen. Auteurs van wetenschappelijke artikelen die geheel of gedeeltelijk met Nederlandse publieke middelen zijn bekostigd mogen deze ‘na verloop van een redelijke termijn na de eerste openbaarmaking ervan, om niet beschikbaar te stellen voor het publiek’. Deze redelijke termijn is in de praktijk zes maanden.

Helaas maken nog lang niet alle wetenschappers van deze wettelijke vrijheid gebruik – niet alleen uit onwetendheid, maar ook uit angst voor repercussies van de uitgevers.

Daarom hebben enkele universiteiten het uitoefenen van het Taveerne-recht nu zelf ter hand genomen. Zo heeft de TU Delft onlangs in overleg met haar wetenschappelijke personeel besloten dat gepubliceerde artikelen standaard in het universitaire repository worden opgeslagen, tenzij de auteur zich daar uitdrukkelijk (door een *opt-out*) tegen verzet.⁸ Door dergelijke initiatieven worden de universitaire repositories een steeds belangrijker bron van open access. Helaas pas zes maanden na formele publicatie – of zoveel eerder als ‘redelijk’ is.

Het rechtenvoorbehoud dat de universiteiten inzetten om groene OA te bevorderen kan een voorbode zijn van meer. De universiteiten zouden met hun werknemers ook kunnen afspreken dat zij voortaan *alle* exploitatierechten op de door wetenschappers in dienstverband geschreven artikelen beheren.⁹ Wetenschappers zouden rechthebbenden blijven en blijven beschikken over het recht van eerste publicatie (en publicatiekeuze) en andere morele rechten. Maar de economische rechten zouden namens de auteurs door de universiteiten worden uitgeoefend. Met deze rechtenbundel in de hand zou het niet moeilijk moeten zijn om de uitgevers tot betere en eerlijkere deals te bewegen.

Een extra stok achter de deur biedt hierbij het auteurscontractenrecht. Op grond van art. 25f Aw heeft iedere auteur recht op ‘een in de overeenkomst te bepalen billijke vergoeding voor de verlening van exploitatiebevoegdheid’. Daarnaast heeft hij of zij recht op een aanvullende billijke vergoeding ‘indien de overeengekomen vergoeding gelet op de wederzijdse prestaties een ernstige onevenredigheid vertoont in verhouding tot de opbrengst van de exploitatie van het werk.’ Vergelijkbare regels bestaan, mede onder invloed van artikelen 18 en 20 van de DSM-richtlijn, inmiddels overal in Europa. Contracten voor de uitgave van wetenschappelijk artikelen bevatten echter zelden een vergoedingsregeling – ook niet de talloze (oudere) contracten die nog niet voorzien in open access. Het vergoedingsrecht geldt in Nederland voor alle overeenkomsten die na 1 juli 2015 tot stand zijn gekomen. Dat betekent dat mogelijk honderdduizenden wetenschappelijke uitgeefcontracten niet aan de wettelijke eisen voldoen. De wetenschappers hebben dus heel wat terug te vorderen van de uitgevers – misschien wel meer dan de vele miljoenen aan APC’s die de uitgevers de afgelopen jaren voor open access in rekening hebben gebracht.

7 Council Conclusions on High-Quality, Transparent, Open, Trustworthy and Equitable Scholarly Publishing, Brussels, 23 May 2023, 9616/23.

8 Zie <https://www.tudelft.nl/library/library-voor-onderzoekers/library-voor-onderzoekers/publiceren-verspreiden/you-share-we-take-care>.

9 Vgl. de diverse *rights retention strategies* besproken in C. Angelopoulos, Study on EU copyright and related rights and access to and reuse of scientific publications, including open access, onderzoek in opdracht van de Europese Commissie, 2022, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/884062d5-1145-11ed-8fa0-01aa75ed71a1/>.